

Мазур Оксана Степанівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і криміналістики навчально-наукового інституту права і психології НАВС

ІНСТИТУТ “ПІДОЗРИ” У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Розглянуто інститут “підозри” та такий учасник кримінального процесу, як підозрюваний і взаємозв’язок цих понять. Досліджено історію виникнення, розвитку і сучасний стан цього інституту.

Ключові слова: підозра; підозрюваний; кримінальний процес; зв’язок понять.

Рассмотрены институт “подозрения” и такой участник уголовного процесса как подозреваемый и взаимосвязь этих понятий. Исследована история возникновения, развития и современное состояние этого института.

Ключевые слова: подозрение; подозреваемый; уголовный процесс; взаимосвязь понятий.

In this article the Institute of “suspicion” and a participant of the criminal process, as the suspect and the relationship between these concepts. Examines the history, development and current state of this Institute.

Keywords: suspicion; suspect; criminal process; the relationship of concepts.

Зримінальне процесуальне законодавство відіграє важливу роль у гарантії забезпечення верховенства права у суспільстві, оскільки ті особи, які порушили кримінальний закон, мають, тією мірою, у якій це вважається можливим, бути піддані правосуддю. Якщо злочинцям, які вчинили злочини, дається змога уникнути покарання, на зміну закону приходять самоуправство. Однак закон також має регулювати і процес, відповідно до якого здійснюється відправлення правосуддя, і цей процес потребує як чіткого його формулювання, так і виявлення в ньому належної поваги до прав людини і основних свобод усіх, хто бере участь у такому процесі. Позиція осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, є особливо важливою, оскільки повноваження, якими має бути наділена система кримінального правосуддя для забезпечення її ефективної роботи, надає багато можливостей для того, щоб ці права і свободи порушити. Незважаючи на те що жодна система правосуддя ніколи не зможе гарантувати того, що жодна особа не буде несправедливо обвинувачена і покарана, необхідно докладати всіх добросовісних зусиль для того, щоб усіма можливими засобами звести такий ризик до мінімуму, та щоб кінцева мета, що полягає у “забезпеченні” правосуддя, не використовувалась для виправдання застосування неправомірних засобів його досягнення.

Особа набуває статус підозрюваного за результатами складання двох процесуальних актів: протоколу затримання та вручення письмового повідомлення про підозру відповідно до ст. 276–279 КПК України. За своїм процесуальним статусом підозрюваний є суб'єктом прав; суб'єктом обов'язків; особою, статус якої пов'язується із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження; особою показання якої є одним з джерел доказів у кримінальному процесі.

Слід зазначити, що з'явлення підозрюваного серед учасників вітчизняного кримінального процесу зумовило досить нагальну і тривалу наукову дискусію з цілої низки питань (необхідність цього учасника, його ролі й функціонального призначення, правового статусу, кола прав та ін.), яка є й зараз актуальною і до якої приєдналися навіть фахівці із Західної Європи. Як зазначив італійський науковець Франческо Кальдероні у своєму коментарі до проекту КПК України: "...коли йдеться про права, розрізнення між підозрюваним, обвинуваченим або підсудним робитися не повинно" [1, с. 5]. Зрозуміло, певне коло прав у зазначених учасників кримінального процесу є однаковим, але повністю погодитися з такою думкою непросто, оскільки їх правовий статус є різним і права реалізуються залежно від етапу кримінального провадження, з його специфічними завданнями, процесуальною формою і засобами доказування.

Від підозрюваного слід відрізнити особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, якою може бути будь-яка особа стосовно якої вживаються інші (крім затримання і запобіжних заходів) заходи забезпечення кримінального провадження або інші процесуальні дії, що зачіпають права і свободи цієї особи.

Практика свідчить, що саме на етапі виникнення підозри допускається дуже багато порушень прав і законних інтересів осіб. І причиною цього є недостатнє нормативне регулювання кримінально-процесуальної діяльності. Незважаючи на те що закон постійно удосконалюється, прогалин у ньому ще дуже багато. 1984 року КПК 1960 р. було доповнено ст. 43-1 про підозрюваного, якої раніше не було, але поняття самої підозри вона не містила, як не містить такого поняття і новий КПК України.

Підозра – це припущення стосовно суб'єкта злочину, імовірне пояснення щодо якихось фактів чи обставин. Якщо у слідчого виникає підозра стосовно конкретної особи, то це не означає, що така особа стає підозрюваною у процесуальному сенсі. Офіційна об'ява про підозру може стати юридичним фактом, завдяки якому в дію запускається весь механізм реалізації прав і законних інтересів підозрюваного.

Слід зазначити, що нині поява у кримінальному процесі підозрюваного, у зв'язку із застосуванням до нього заходів забезпечення кримінального провадження, не розкриває дійсної природи підозри: по-перше, підозра формулюється через примус, але підозру породжує далеко не примус, а навпаки – підозра тягне застосування заходів примусу; по-друге, затримання підозрюваного, застосування щодо нього заходів забезпечення кримінального провадження, не вичерпує ситуації, за яких особа реально виявляється під підозрою органів кримінального

переслідування. Поняття “підозра” пов’язується в основному із застосуванням органом досудового розслідування до особи такого запобіжного заходу, як затримання.

Буквальне тлумачення закону припускає обов’язок слідчого ухвалити процесуальне рішення, що ставить особу в статус підозрюваного, а вже потім перевіряти наявну підозру. У зв’язці “підозра” – “підозрюваний” перший елемент – підозра, що об’єктивно є причиною і згадується в законі лише за формальним з’явленням другого елементу – підозрюваного. Якщо суворо слідувати логіці законодавця, то не підозрюваний з’являється у зв’язку з підозрою, що сформувався, а підозра формується лише з появою підозрюваного. Це не тільки суперечить логіці розслідування злочинів, а й філософським категоріям, які діють [2, с. 12].

Етимологічне значення терміна “підозра” тісно пов’язане з терміном “підозрюваний” і означає припущення, засноване на сумніві у правильності, законності чийось дій.

Якщо звернутися до історії виникнення і розвитку інституту підозри, то слід зазначити, що поява цієї фігури у процесі не пов’язана із застосуванням затримання чи інших заходів примусу.

Термін “підозра” на законодавчому рівні було закріплено на початку XVIII ст. “Коротке зображення процесів” 1716 р. містить спеціальну главу, присвячену “допиту із пристрастю”, у якій обґрунтована підозра судді про здійснення особою злочину є умовою застосування тортури під час допиту останнього. З вказаного періоду підозра у кримінальному процесі виконує роль вірогідного висновку органу кримінального судочинства про причетність особи до вчиненого злочину. За наявності у судді підозри особа залучалася до кримінального процесу для допиту з метою з’ясування його причетності до злочину і збирання доказів його винності чи невинності.

У “Зводі Законів Російської імперії” 1832 р. уживається слово “підозра” – йдеться про вирок “із залишенням в підозрі”. Хоча О. Ф. Кистяковський зазначав, що у Зводі Законів у редакціях 1832 і 1857 рр., передбачалось ув’язнення як тюремне, так і при поліції, у першу чергу для обвинувачених, але такий запобіжний захід, як тримання під вартою застосовується також до підозрюваних у виготовленні фальшивої монети, а затримуються поліцією й особи, які просто не мають з собою паспорта [3, с. 103–105]. Потрібно враховувати, що Звід Законів – це не кодекс, а лише зібрання певним чином систематизованих і компільованих текстів законів, з усіма їх прогалинами і неузгодженістю. Аналіз його положень вказує на досить повільне використання законодавцем багатьох процесуальних категорій і це мабуть влаштовувало практику того часу, оскільки місця попереднього ув’язнення в Росії були у структурі поліції, а не органів судової влади, і для застосування запобіжних заходів законом узагалі не було встановлено будь-яких форм, процедур і формальних актів. Усе у дореформеному кримінальному процесі чинилося на розсуд чиновників юстиції.

Стосовно соціальної значущості та необхідності для кримінально-процесуальної діяльності підозра була сприйнята і радянським законодавством у початковому періоді його створення.

Ідея підозри у вітчизняному кримінальному процесі, як уже зазначалося, була закладена ще на початку XVIII ст. як причина появи у кримінально-процесуальній діяльності підозрюваного, до середини XX ст. набула на практиці дещо спотворений, парадоксальний вигляд: за наявності в органа кримінального переслідування фактичних даних, що дають підставу підозрювати особу у вчиненні злочину, вона наділялася статусом обвинуваченого або свідка, але не підозрюваного. Норми кримінально-процесуального закону або інших нормативних документів намагалися виключити з кримінально-процесуальної діяльності не тільки етап підозри, а й фігуру підозрюваного.

Для розв'язання цієї проблеми М. С. Строгович запропонував уважати підозрюваними тільки тих, відносно яких під час провадження кримінальної справи до притягнення як обвинувачення застосовувалось затримання або інший запобіжний захід [4, с. 118]. Така позиція знайшла віддзеркалення практично у всіх наукових публікаціях радянського минулого. Поділяючи думку М. С. Строговича, учені намагалися лише коментувати закон, вносячи різні пропозиції щодо удосконалення процесуального статусу підозрюваного, випускаючи з уваги головне – підозру, тобто те, що породжує появу підозрюваного у кримінальному процесі.

Так, Л. В. Франк, уважав: “Підозра – це думка слідчого про взаємвідношення, взаємозв’язок і відповідність між відомими обставинами справи і відповідною особою, засноване на достовірних фактах, дослідно-наукових положеннях і висновках, а також на неперевірених ще даних, які викривають цю особу у вчиненні злочину, з тим або іншим ступенем вірогідності” [5, с. 64].

Л. М. Карнесва розглядала підозру за трьома значеннями: як психологічну характеристику стану свідомості слідчого, що визначає його суб’єктивне відношення щодо досліджуваного факту; як криміналістичне поняття, що вживається при виборі підстав для виконання завдань розслідування і для побудови версій; як процесуальну категорію [6, с. 61]. Окремі автори зазначили, що у кримінально-процесуальному законі перераховуються підстави не для затримання, а для підозри [7, с. 32].

Тобто, радянське законодавство сформулювало лише поняття підозрюваного і залишило без уваги головне – підозру. У результаті питання про її місце і роль взагалі не підіймалося, а теорія і практика пішли шляхом “підозрюваний-підозра”, хоча насправді повинно бути навпаки.

Дійсно, поняття “підозра” і “підозрюваний” тісно пов’язані між собою і не можуть існувати одне без одного. Підозрюваний може стати суб’єктом кримінально-процесуальної діяльності лише за наявності підозри.

Так, деякі науковці, і з ними слід погодитись, пропонують включити до кримінально-процесуального закону статтю під назвою “Підозра”. Новий КПК України має дещо схожі норми в п. 3 ч. 1 ст. 276, але за детальним аналізом цих положень виникає багато суперечностей.

Відповідно до чинного КПК України, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, є однією з учасників кримінального судочинства, а отже, визнається суб’єктом кримінально-процесуальних

відносин, які виникають на основі зазначеної галузі права. Відповідно до цього передбачено існування у цього суб'єкта кримінального процесу процесуальної правосуб'єктності, яка означає, що за певних умов особа може набувати й особисто реалізовувати відповідні суб'єктивні процесуальні права і нести суб'єктивні процесуальні обов'язки.

Суб'єктивні права та обов'язки, які закріплені в законі і надані такому учаснику кримінального процесу як підозрюваний, становлять важливі елементи правового статусу особи у кримінальному судочинстві. Вони надають можливість учасникам процесу здійснювати дії, що встановлені кримінально-процесуальним законом, користуватися соціальними й особистими благами, виражати свої потреби і захищати законні інтереси.

У кримінальному судочинстві суб'єктивні права (також процесуальні обов'язки і гарантії прав) становлять невід'ємну та важливу частину загального юридичного статусу особистості й індивідуального статусу особи, яку затримано за підозрою у скоєнні правопорушення.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що законодавець, безперечно, створив абсолютно новий КПК, який має багато прогресивних положень. У тому числі це стосується і порядку затримання особи за підозрою у вчиненні правопорушення, але основний механізм залишився майже не змінним, тобто досі діє модель "підозруваний" – "підозра", а не навпаки. Ті ж нові положення, які містяться у ст. 276 КПК України з цього приводу, як уже свідчить практика, не призводять до бажаних результатів. Тому питання інституту "підозри" в чинному кримінальному процесуальному законодавстві залишається відкритим і потребує подальшого вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Франческо Кальдероні. Коментар до Кримінального процесуального кодексу України / Франческо Кальдероні. – Мілан. Транскрайм, 2007. – 21 с.
2. Мельников В. Ю. Задержание подозреваемого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Мельников. – Ростов. гос. ун-т. – Краснодар, 2004. – 169 с.
3. Кистяковский А. О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда / Кистяковский А. – СПб. : Изд-е "Судебного вестника", 1868. – 194 с.
4. Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе / Строгович М. С. – М., 1951. – 191 с.
5. Франк Л. В. Задержание и арест подозреваемого в советском уголовном процессе (уголовно-процессуальные и криминалистические исследования) / Франк Л. В. – Душанбе, 1963. – 236 с.
6. Карнеева Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность / Карнеева Л. М. – М. : Юрид. лит., 1971. – 133 с.
7. Гуткин И. М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания : учеб. пособие / Гуткин И. М. – М., 1980. – 88 с.